

**การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข
ของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง**
**An Application of Buddhism's Teachings to Reinforcing Peaceful
and Blissful Coexistence of Citizens in Central
Northeastern Region of Thailand**

สิน สีโสม¹

Sin Sisom¹

อาจารย์ผู้บรรยายพิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด¹

Special lecturer Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus¹

E-mail : Sisom.s@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง 2) เพื่อศึกษาการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง 3) เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ความสงบสุขร่มเย็น เป็นที่ปรารถนาของมนุษย์ทุกสังคม มนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นภาคแบบพึ่งพาอาศัยกันโดยมุ่งหวังจะได้รับความคุ้มครองและได้รับประโยชน์จากกันและกัน ประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง มีประชากร 5,000,798 คน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกันต่างช่วยกัน พัฒนาถิ่นที่ตนอยู่อาศัยทำให้ถิ่นที่อยู่มีแต่สันติสุข

ทั้งนี้ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขประกอบด้วย หลักอภิปรินิยธรรม คือธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม มาเป็นหลักปฏิบัติหลักสาราณียธรรม คือธรรมที่ส่งเสริมสร้างความสามัคคี มาเป็นหลักแห่งความปรองดองเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน หลักสังคหวัตถุ คือธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจกันเอาไว้ มาเป็นหลักแห่งการอยู่ร่วมกัน

ทั้งนี้เพราะว่าทุกคนมีความสำนึกในความรักชาติ เคารพคำสอนในศาสนา และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ ถือว่าตนเป็นคนไทย รักผืนแผ่นดินไทย คนไทยทุกคนไม่ว่าเชื้อชาติใด ได้มาอยู่ร่วมกันก็

ถือเป็นเพื่อนร่วมชาติเป็นพี่น้องกัน อนึ่งทุกคนมีศาสนาแม้จะแตกต่างกัน แต่ก็มีหลักการเดียวกัน คือทุกศาสนาสอนให้ตนเป็นคนดี มีน้ำใจที่เมตตาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประกอบอาชีพสุจริต เพื่อสร้างตน สร้างสังคม และสร้างประเทศชาติให้มั่นคง ทุกคนมีความรักดีต่อพระมหากษัตริย์แม้จะเป็นชาวพุทธ แต่ก็ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยทศพิธราชธรรม เหตุปัจจัยและองค์ประกอบเหล่านี้ ส่งผลให้ประชาชนแม้จะต่างศาสนา ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ซึ่งความประพฤติดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสังคมไทยทั่วไปได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ : หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา; การเสริมสร้างการอยู่ร่วมกัน; สันติสุขของประชาชน

ABSTRACT

The research on “An Application of The Buddha’s Teachings to Reinforcing Residents’ Peaceful Coexistence in Thailand’s Central Northeast Region” served specific purposes: 1) to study social theories on peaceful coexistence and Buddhism’s teachings on it in its central northeast region, 2) to examine residents’ peaceful coexistence in here, 3) to analyze and synthesize their peaceful coexistence as such.

Research findings in summary

Peace and tranquil are what human beings yearn for in their own society. As a result, human beings live together in the region and rely on one another, hoping that they accept protections and benefits from each other. A number of populations in Thailand’s northeast region are of 5,000,798 residents. Most of them have the same faith. On account of their faith, they are generous, helping one another, collectively doing activities, and developing their own localities in order to make them peaceful.

As followers of their faith, they bring main teachings into use as the practical rules to reinforce peaceful coexistence. Among the main teachings, they are: Aparihaniyadhamma (Factors Conducive to Prosperity), Saraniyadhamma (States of Conciliation), and Sangahavatthu (Bases of Social Solidarity).

The full awareness of patriotism in the nation, reverence in one’s faith, and respect to the monarch, has been implanted in everyone. Regarded themselves as Thai citizens, they express patriotism in their nation. When coexisting, they are treated as national brotherhood. With differences in faiths, each focuses on the unique principle,

i.e. teaching followers to be good, generous and kind, helpful to one another, and conducive to right livelihood to stabilize their prospects, societies and their nation. As royal subjects, every citizen is loyal to the monarch. Even though the monarch is a Buddhist, he acts as the sole supporter of all faiths since he has ruled the nation with Buddhism's Ten Royal Virtues (Rajadhamma). These causes and factors culminate in their peaceful coexistence in the region regardless of their different faiths, which such practices can be well applied in Thai societies in general.

Keywords : Buddha's Teachings to Reinforcing; Reinforce peaceful coexistence; Blissful Coexistence of Citizens

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ปัจจุบันนี้สภาพสังคมไทยต้องเผชิญกับปัญหามากมาย ทั้งปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความขัดแย้งด้านความคิด และปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง ที่ยังคงมีให้เห็นอย่างต่อเนื่องจนมาถึงปัจจุบัน ปัญหาเศรษฐกิจ หรือปัญหาด้านสังคมต่าง ๆ ส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ด้านสังคมขาดการพึ่งพาอาศัยกัน ขาดความสัมพันธ์อันดี ความรักใคร่กลมเกลียวและการไว้อภัยใจกันในชุมชน อันส่งผลทำให้ชุมชนมีความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ลดลงด้านเศรษฐกิจนั้น การพึ่งพาตนเองโดยการสร้างธุรกิจชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำความสำเร็จมาสู่ชุมชน หรือการพัฒนาทางการศึกษา การแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสารจากสิ่งต่างๆ การแลกเปลี่ยนความรู้ ได้เปลี่ยนแปลงไป สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อปากท้องและความสมบูรณ์ที่จะทำให้ประชาชนอยู่ดีมีสุข อันเนื่องมาจากความแตกแยกที่เห็นไม่ตรงกัน พ่อแม่ พี่น้อง ลูกป้าหน้าอา แยกกันเป็นคนละฝ่ายไม่ไปหามาสู่กันฉันญาติมิตร จนกลายเป็นศัตรูกัน ไม่มีการแบ่งปันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพราะคนเหล่านั้นขาดหลักธรรมอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ และมีกำลังที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11(พ.ศ. 2555 – 2559) ในยุทธศาสตร์ที่ 1 คือยุทธศาสตร์สร้างความเป็นธรรมในสังคม ซึ่งให้ความสำคัญประเด็นเหล่านี้คือ สอดคล้องกับ ข้อ 1.4 การสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้มีคุณค่าร่วมกันและตระหนักถึงผลประโยชน์ และให้สอดคล้องกับนโยบายและยุทธศาสตร์การวิจัยของชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2555 – 2559) ในยุทธศาสตร์การวิจัยที่ 1 คือ การสร้างศักยภาพและความสามารถในการพัฒนาทางสังคม

จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ในแต่ละจังหวัดนั้นมีประชาชนที่มีทั้งวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ ซึ่งประชาชน

เหล่านั้นจะต้องเผชิญกับปัญหามากมายที่เกิดขึ้นในสังคมที่ตนอยู่อาศัย อันจะส่งผลต่อความเป็นอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในชีวิตของพวกเขาเป็นอันมาก และจากหลักธรรมคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนา และตามหมวดธรรมที่เกี่ยวกับสังคม ซึ่ง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้รวบรวมไว้ในธรรมนุญชีวิต หมวดคนกับสังคม ท่านได้กล่าวถึง พรหมวิหาร 4 ว่าคือธรรมของคนมีคุณในสังคม (สมาชิกที่ดีของสังคม) คือ พรหมวิหาร 4 จึงเป็นหมวดธรรมที่มีความสำคัญที่น่าสนใจ เป็นหมวดธรรมที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในสังคมว่า คือธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ หรือผู้มีจิตใจที่ยิ่งใหญ่กว้างขวาง ดุจพรหม 4 ประการ ได้แก่ เมตตา คือ ความรักใคร่ กรุณา คือ ความสงสาร มุทิตา คือความพลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข อุเบกขา คือความวางเฉยมีใจเป็นกลาง นอกจากนั้นยังมีหลักธรรมที่สนับสนุนหลักพรหมวิหาร คือ หลักสังคหวัตถุ 4 คือธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่นไว้ได้ และสาราณียธรรม หรือสามัคคีธรรม 6 คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกัน หลักการอยู่ร่วมกัน ในขณะที่พุทธศาสนิกชนบางส่วนยังขาดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหมวดธรรมดังกล่าวอีกหลายประการ เช่น ไม่เข้าใจ พรหมวิหาร 4 ว่า เป็นคุณธรรมประจำใจ เป็นคุณภาพจิต หรืออยู่ในระดับความคิด เนื่องใน สัมมาสังกัปปะ การฝึกอบรมพรหมวิหาร 4 จึงรวมอยู่ในหมวดสมาธิ หรือ อธิจิตสิกขา ถ้าจะใช้พรหมวิหาร 4 เช่น เมตตากับการ แสดงออกภายนอก ก็ต้องเอาเมตตานี้ไปประกอบกับการกระทำ คือ กายกรรมประกอบด้วยเมตตา วาจากรรมประกอบด้วยเมตตา เป็นต้น ยังไม่เป็นการกระทำขั้นปฏิบัติการทางสังคมโดยตัวของมันเอง จะเห็นได้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่สามารถหาความสงบสุขภายในได้ ชีวิตสังคมอยู่ในภาวะที่เดือดร้อน และมีความขัดแย้งที่แปลก และแตกแยก มีความสลับซับซ้อนของปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจ จึงทำให้คนในสังคมเกิดความสับสนและความกังวล จนกลายเป็นความวิตกกังวล ความเครียด ความรุนแรง และความเดือดร้อนทั่วไปในที่สุด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2541 : 3)

จากปัญหาความอยู่ร่วมกันอย่างไม่มีสันติสุขของคนในชาติที่เกิดขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศตามที่กล่าวมานั้น จึงเป็นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ที่ทุกคนได้รับเสมอเหมือนกัน จนทำให้ผู้คนในสังคมไทย เกิดความสับสน และความกังวล จนกลายเป็นความเดือดร้อนไปทั่วทุกภาค จึงเป็นปัญหาใหญ่ของประชาชนในประเทศ ฉะนั้น ความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ดูเหมือนจะยิ่งห่างไกลออกไปทุกที ปัจจุบันประชาชนในสังคมไทยของเราควรถึงจุดเปลี่ยนแปลง ซึ่งจุดเปลี่ยนแปลงที่ว่านั้น ซึ่งเหลือทางเลือกอยู่ 2 ทาง คือ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และการอยู่ร่วมกันแบบแตกแยกหรือทำลาย

ประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจอยากศึกษาคือ เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยดำรงฐานะเป็นแกนกลาง และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถจะพัฒนาคุณภาพของประชาชนให้มีคุณธรรม จริยธรรม ระเบียบวินัย รับผิดชอบ สัมครสมานสามัคคี ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้อีกยังส่งเสริมความมั่นคงของชาติทั้ง ด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม กล่าวรวบยอดได้ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นเสมือนรากเหง้าแห่งความเป็นชาติ และเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของชาติ

ไทย ทั้งทางสังคม และวัฒนธรรม” หลักธรรมว่าด้วยความสงบสุขและแนวทางของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักธรรมดั้งเดิมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงค้นพบและวางเอาไว้เพื่อให้พุทธสาวกนำไปสั่งสอนให้ผู้อื่นได้ประพฤติปฏิบัติตามนั้น นำมาวิเคราะห์ในแง่มุมต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา ตลอดจนความสำเร็จของบุคคลที่นำแนวทางต่าง ๆ ในการต่อสู้เพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมทุกระดับภายในประเทศ เพราะเห็นว่าคนไทยส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ควรมีความรู้ความเข้าใจตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทุกคนอยู่ในสังคมไทย ควรเรียนรู้พระพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นสถาบันหลักที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตาม เพราะหลักธรรมของพระพุทธศาสนาสามารถพัฒนาคุณภาพของประชาชนให้มีคุณธรรม และจริยธรรม การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปเสริมสร้างความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของคนในสังคมจะเกิดความเจริญมั่นคงในการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและอนาคต ทั้งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและวิชาการ ทางด้านความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขสุขโดยใช้วิธีการตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่จำเป็นเหมาะสมตามที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นไปแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เป็นสาเหตุให้เกิดความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง คือ จังหวัดร้อยเอ็ด และ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งข้อมูลการวิจัยในเรื่องดังกล่าวนี้มีผู้วิจัยไว้น้อยมาก จึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาวิจัยในเรื่องนี้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง
- 2.2 เพื่อศึกษาการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง
- 2.3 เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- 3.1 ได้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง
- 3.2 ได้วิธีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกัน ที่จะเป็นประโยชน์สำหรับประชาชนและผู้เกี่ยวข้องนำไปเป็นกรอบการดำเนินการในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.3 ได้ข้อเสนอเทศเกี่ยวกับการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปเสริมสร้างในการอยู่ร่วมกันของประชาชนและผู้เกี่ยวข้องในจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม ได้อย่างมีประสิทธิภาพในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขต่อไป

3.4 ได้ข้อเสนอเทศไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายระดับชาติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประเทศชาติต่อไป

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง เป็นการวิจัยเชิงการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และจากตัวอย่างของผู้นำชุมชน สังคม ผู้บริหารหน่วยงานราชการระดับจังหวัด อำเภอ และท้องถิ่นในจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง)

4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานแห่งชีวิตที่สามารถนำมาประพจน์ปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนและสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ประกอบด้วยหลักสาราณียธรรม 6 คือ ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน คนเราไม่เห็นแก่ตัวและคิดถึงคนอื่น หลักอภิธานียธรรม คือข้อปฏิบัติหรือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมมีแต่ความเจริญหลักสังคหวัตถุ 4 คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน หรือหลักยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ หลักพรหมวิหาร 4 คือหลักธรรมให้บุคคลในสังคมพึงประพจน์ปฏิบัติในทางอันประเสริฐ

4.2 ขอบเขตด้านประชากรที่วิจัย

ประชากรผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ในพื้นที่ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม จำนวนทั้งสิ้น 15 รูป/คน ประกอบด้วย

1. ประชากรที่เป็นบรรพชิตในจังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 2 รูป จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 2 รูป โดยคัดเลือกแบบเจาะจงพระสงฆ์ที่มีผลงานปรากฏชัดเป็นที่ยอมรับของท้องถิ่นและสังคมที่ได้ดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

2. ประชากรที่เป็นผู้นำชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วยหัวหน้าส่วนราชการ กำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชน จำนวน 11 คน โดยการเลือกแบบเจาะจงจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีผลงานปรากฏ

ชัดเจน เป็นที่ยอมรับของท้องถิ่นและสังคมที่ได้ดำเนินงานโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข หรือเป็นบุคคลต้นแบบ

4.3 ขอบเขตด้านสถานที่

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ทำการวิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง คือ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษา การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง สามารถสรุปได้ดังนี้

4.1 หลักการปฏิบัติของสังคม ได้แก่ หลักการบริหารนิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม มี 7 ประการดังนี้

1) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ นักปกครองควรพบปะปรึกษาหารือกัน แสดงความคิดเห็นเพื่อหาข้อยุติความขัดแย้งเพื่อให้เกิดความสามัคคีในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยใช้วิธีการทางรัฐสภา ข้อขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและสังคม

2) พร้อมเพรียงกันประชุม นักปกครองควรเสริมให้ประชาชนได้รู้จักระเบียบกฎเกณฑ์ที่ตกลงกันไว้ในการร่วมมือกันทำกิจกรรมต่างๆ เมื่อทำกิจการใดก็ช่วยกันและทำพร้อมใจกัน เลิกพร้อมกัน ไม่อึดออดล่าช้า หรือถ่วงเวลา รับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากส่วนรวมและสังคม ประชาชนมีความเสมอภาคทางด้านการเมืองเท่าๆ กัน

3) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ นักปกครองจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศ ปฏิบัติตามกฎหมายเกณฑ์ของสังคม

4) สักการะเคารพนับถือ นักปกครองจะต้องเคารพสิทธิเสรีภาพของประชาชน ให้ความสำคัญต่อประชาชน โดยการรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ และความต้องการของประชาชน ไม่เลือกที่รัก มักที่ชัง มีความเสมอภาคทางสังคม

5) ปกป้องคุ้มครองเด็กและสตรีไม่ให้ถูกข่มเหงน้ำใจ นักปกครองจะต้องส่งเสริมสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชน ความเสมอภาคทางสังคม และความเสมอภาคในโอกาส เด็ก เยาวชน และบุคคลในครอบครัว

6) เคารพสักการบูชาปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ นักปกครองจะต้องเคารพสักการบูชาปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ที่เคารพสักการะสืบต่อกันมาแต่โบราณ อันเป็นศูนย์รวมจิตใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติมีความยึดมั่นในสิ่งที่เคารพสักการะ

7) การบำรุงรักษาผู้มีธรรมทั้งหลาย นักปกครองควรให้การสนับสนุนผู้ที่มีคุณธรรมทั้งหลาย ให้ได้รับโอกาสที่จะใช้ความสามารถในการได้รับการศึกษา โอกาสที่จะแสวงหาเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการดำรงชีพหรือการเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

5.2 หลักสร้างความสามัคคีของสังคม ได้แก่ หลักสาราณียธรรม 6 หรือสามัคคีธรรม 6 เป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน เป็นหลักธรรมที่จะเสริมสร้างความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกัน และกันอยู่เสมอนิยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขให้เกิดขึ้นด้วย ประกอบด้วย

1) เมตตาทายกรรม หมายถึง การทำความดีต่อกัน สนับสนุนช่วยเหลือกันทางด้านกำลังกาย มีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักสัมมาคารวะ ไม่เบียดเบียนหรือรังแกกันไม่ทำร้ายกันให้ได้รับความทุกข์เวทนา ทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้องต่อกันอยู่ตลอดเวลา

2) เมตตาวจีกรรม หมายถึง การพูดแต่สิ่งที่ดีงาม พูดกันด้วยความรัก ความปรารถนาดี รู้จักการพูดให้กำลังใจกันและกัน นิยามที่มีใครต้องพบกับความทุกข์ ความผิดหวัง หรือความเศร้าหมองต่าง ๆ โดยที่ไม่พูดจาซ้ำเติมกันในยามที่มีใครท้อแท้ ไม่ินินทาว่าร้ายทั้งต่อหน้าและลับหลัง พูดแนะประโยชน์ในสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ พูดอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ไม่โกหกมดเท็จ

3) เมตตาโมกกรรม หมายถึง การคิดดี การมองกันในแง่ดี มีความหวังดีและปรารถนาดีต่อกัน รักและเมตตาต่อกัน คิดแต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ต่อกัน ไม่อิจฉาริษยา ไม่คิดอคติ ไม่พยายาม ไม่โกรธแค้นเคืองกัน รู้จักให้อภัยและให้อภัยต่อกันและกันอยู่เสมอ

4) สาธารณโภคี หมายถึง การรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรม ช่วยเหลือกันไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่เอาเปรียบ และมีความเสมอภาคต่อกัน เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันอยู่เสมอ

5) สีลสามัญญตา หมายถึง การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือวินัยต่างๆ อย่างเดียวกัน เคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคลไม่ก้าวร้าวหน้าที่ยกกัน ไม่อ้างอำนาจบาตรใหญ่ ไม่ถืออภิสิทธิ์ใดๆ ทั้งปวง

6) ทิฐิสามัญญตา หมายถึง มีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกันคิดในสิ่งที่ตรงกัน ปรับมุมมองให้ตรงกัน รู้จักแสวงหาจุดร่วมและ สงวนไว้ซึ่งจุดต่างของกันและกัน ไม่ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ รู้จักยอมฟังความคิดเห็นของผู้อื่นอยู่เสมอแห่งหมู่คณะ และคำสอนของพระพุทธองค์ ใน “สาราณียธรรม 6” เป็นแนวทางในการปฏิบัติ นี่เป็นแนวทางอันยิ่งใหญ่ กล่าวโดยสรุป หลักธรรมข้างต้นเป็นสิ่งที่สร้างพลังในการทำงานให้ประสบผลสำเร็จด้วยอาศัยพลังที่ทำให้สามารถดำรงอยู่บนเส้นทางของการมีส่วนร่วมในการสร้างความสามัคคีเพื่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

5.3 หลักการอยู่ร่วมกันของสังคมอย่างสันติสุข ได้แก่ หลักสังคหัตถุ เป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนา ในแง่ของการมีมิตรสหายหรือบริวารที่ดีจริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของการมีมิตรสหายที่ดีไว้ใน อุปทมสูตรว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีเพื่อนดี นี่เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว” แต่การที่จะสร้างมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลที่เป็นมิตรสหายกันแล้วไว้ได้นั้นก็เป็นสิ่งสำคัญมากเหมือนกัน เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรหรือบริวาร ซึ่งมีด้วยกัน 4 ประการ คือ

1) ทาน การให้ปัน คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของของตนแก่บุคคลอื่น ด้วยเห็นว่าสิ่งของของตนเสียสละไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ เป็นการแสดงความมีน้ำใจ และเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรสหายหรือบริวารไว้ได้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการให้ไว้มากมาย เช่น “ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก” “ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้”

2) ปิยวาจาหรือ เปยวัชชะ การพูดหรือการแสดงออกสื่อสารที่สำคัญของมนุษย์นั้น หากการแสดงออกสื่อสารด้วยการมีน้ำใจไมตรีย่อมเป็นสิ่งที่ดี เป็นลักษณะเป็นการสร้างมนุษยสัมพันธ์ ด้วยใจรัก มีเมตตา ประารถนาดีต่อกันอย่างต่อเนื่อง สามารถประสานคนจากจุดย่อยจนถึงโลกโดยรวมให้อยู่ร่วมกันฉันมิตร วาจาธรรมข้อนี้ได้แก่ ปิยวาจา คือการเจรจาถ้อยคำอันน่ารักไพเราะอ่อนหวาน แสดงออกซึ่งความรัก ความเมตตา หวังดีเป็นมิตรต่อคนที่พูดด้วย และที่สำคัญคือต้องเป็นคำพูดที่ไม่เป็นโทษ ประกอบด้วยเนื้อหาสาระ โดยมีพื้นฐานการพูดที่เป็นเมตตาวาจาต่อกัน

3) อตถจริยา การประพฤติตนเป็นประโยชน์ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่ไม่จำเป็นไม่เป็นคนนิ่งดูตายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่จะช่วยเหลือได้ในการผูกสัมพันธ์ไมตรี ระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกัน จะต้องเป็นผู้ที่รู้จักให้การช่วยเหลือในเวลาที่เหมาะสมช่วยเหลือ เช่น เมื่อถึงคราวมีมิตรประเทศต้องประสบกับภัยพิบัติต่างๆ ที่ประเทศสัมพันธ์มิตรพอที่จะช่วยเหลือได้ ก็ให้ช่วยเหลือกันตามกำลังความสามารถ เพื่อเป็นการผูกสัมพันธ์ไมตรี หรือแสดงออกถึงความมีสัมพันธ์ไมตรีที่ดีต่อกัน

4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตนมิใช่ว่าเมื่อเห็นว่ามีมิตรหมดประโยชน์สำหรับตนแล้ว ก็เริ่มห่างเหินและเลิกคบไป การคบหามิตรจะต้องคบด้วยความจริงใจ และมีความเสมอต้นเสมอปลายทั้งในยามที่มีมิตรรุ่งเรืองและในคราวตกต่ำ

5.4 หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง เมื่อประมวลการสังเคราะห์แล้วสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยทั่วไป ก็โดยการยึดสถาบันหลัก 3 สถาบันเป็นหลักเพื่อเป็นเครื่องยึดมั่นในการปฏิบัติ และยึดเหนี่ยวจิตใจ คือ

1) สำนักในชาติ ทุกคนถือสำนึกว่าเป็นคนชาติเดียวกันคือชาติไทย ทุกคนนับเนื่องมาแต่บรรพบุรุษ ว่าเกิดตายในผืนแผ่นดินไทย อย่างน้อยจะต้องไม่คิดทำลายประเทศไทย แต่จะต้องทดแทน

ประเทศชาติด้วยการทำหน้าที่พลเมือง ด้วยสุจริต ซื่อสัตย์ และเที่ยงธรรม เคารพกฎหมาย และปฏิบัติตนตามหน้าที่เป็นพลเมืองดี ไม่นำความเสื่อมเสียมาสู่ประเทศชาติบ้านเมืองในทุกด้าน

2) สำนึกในศาสนา แม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่เมื่อสำนึกความเป็นชาติเดียวกัน อยู่บนผืนแผ่นดินเดียวกัน ยึดมั่นในหลักศาสนาที่มีหลักการเดียวกันว่า ทำความดี มีความรัก ความเมตตาในเพื่อนบ้านและเพื่อนมนุษย์ ไม่เบียดเบียนกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ทุกคนมีหน้าที่และปฏิบัติตามหลักศาสนา เคารพสิทธิ หน้าที่ ของกันและกัน สังคมก็สงบสุขหากมีปัญหาที่ไม่ยอมให้ไปถึงขั้นบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน ต่างหันหน้าเข้าหากัน ปรึกษาหาทางออกร่วมกันตกลงกันด้วยดี เพราะหลักคำสอนแต่ละศาสนา สอนให้มีความรัก ความสามัคคีปรองดองกันอยู่แล้ว ประการสำคัญการทำกิจกรรมของแต่ละชุมชน หมู่บ้านตำบลด้วยกัน ทำให้ทุกคนมีความรักสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความจริงใจต่อกัน ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานของศาสนาแต่ละศาสนาอยู่แล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นสังคมประเทศไทยที่มีแต่ความสงบสุขสามารถที่จะพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

3) สำนึกในพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ไทยทรงทศพิธราชธรรม แม้จะทรงเป็นพุทธมามกะ แต่ก็ทรงดำรงสถานภาพเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก พระอุปถัมภ์บำรุงทุกศาสนา และนับแต่อดีตทรงนำประชาชนออกปกป้องเมืองจากอริราชศัตรู ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติและพระพุทธศาสนา ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้มีความสุขความเจริญ ทรงนำพาประเทศชาติ ให้พ้นภาวะวิกฤติ ประเทศชาติมีความมั่นคงและยั่งยืนมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ หากประชาชนทุกหมู่เหล่ามีความจงรักภักดี มีสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ สังคมไทยก็จะมีแต่ความสุข เพราะนอกจากทุกคนจะสำนึกในชาติ ศาสนาของตนที่นับถือแล้ว ก็ยังมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจไทยทั้งชาติ ให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักศาสนาทุกศาสนาทุกอย่างทุกประการ

6. อภิปรายผลการวิจัย

จากสรุปหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุญญากร) (2547) ได้ศึกษารูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีมีประเด็นที่น่าสนใจคือ ประชาชนในกลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้นำหลักคิดในทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการจัดการความขัดแย้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการแย่งชิงน้ำสู่การแบ่งปันน้ำ และจากการยึดมั่นในความเป็นอัตลักษณ์ไปสู่การสลายและทำลายความเป็นอัตลักษณ์ มีการร่วมมือกันในการหาทางออกให้แก่ประเด็นความขัดแย้ง นอกจากนั้นประชาชนได้นำหลักคิดทางพระพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานกับพิธีกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่อสร้างจิตสำนึก มองเห็นคุณค่าของผืนป่า และลุ่มน้ำ และมีทำที่ที่ถูกต้องทั้งในการกระทำที่ไม่ทำลายป่า อันเป็นการแสดงออกซึ่ง

ความกตัญญูทวนเวียนที่ต่อป่าต้นน้ำและลุ่มน้ำ ซึ่งทำให้ความขัดแย้งในประเด็นของชาติพันธุ์ได้ดำเนินไปสู่จุด “สมดุล” อย่างสันติ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุริยันต์ สุวรรณราช (2550) ได้ศึกษาปัจจัยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของไทยพุทธ มุสลิม ในจังหวัดสตูล พบว่า ชาวไทยพุทธ มุสลิม และชาวจีนเป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ทำมาหากินร่วมกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบันจึงไม่เกิดความขัดแย้งเพราะเหตุต่างชาติพันธุ์ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี และธรรมเนียมปฏิบัติ การประกอบอาชีพที่เหมือนกัน มีวิถีทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเดียวกัน จึงไม่เกิดช่องว่างทางชนชั้นในชุมชน ไม่มีการกดขี่ขูดรีดประชาชนในชุมชน จึงไม่มีมีความขัดแย้งและการปกครองของผู้นำแต่ละชุมชน ที่มาจากความยินยอมของประชาชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการคัดเลือกผู้นำชุมชนตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันโดยยึดหลักการเป็นตัวแทนของคนส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงกติกากฎระเบียบในการปกครอง จึงไม่มีการต่อต้านหรือขัดขวางสันติภาพเพื่อให้เกิดสันติสุขจึงเกิดขึ้นกลายเป็นปัจจัยที่สำคัญในการเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของสองกลุ่มวัฒนธรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนาภรณ์ ไกล่ชิด และคณะ (2554) ที่ได้ศึกษาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนกุฎีจีน(ซอยวัดช่างดาครู้ส) เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร” พบว่า ในด้านกระบวนการทางสังคม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกุฎีจีน มีการพบปะและร่วมกิจกรรมด้วยกันอยู่เสมอ ซึ่งกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมเกี่ยวข้องกับศาสนา นอกจากประชากรในชุมชนจะมีการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันแล้วยังมีการปฏิสัมพันธ์อันดีกับชุมชนใกล้เคียงถึงแม้จะมีความแตกต่างกันทางด้านศาสนาแต่ก็ยังติดต่อช่วยเหลือกันเสมอ สังคมโดยภาพรวมของชุมชนกุฎีจีนประชากรในชุมชนมีความรัก ความสามัคคีปรองดองกัน จึงทำให้ชุมชนเข้มแข็งและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และสอดคล้องกับงานวิจัยของ จรุงยศศักดิ์ ทูมมานนท์ (2541) ที่ได้ศึกษา ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพ ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนา มีคำสอนทั้งส่วนที่เป็นแก่น คือ จุดหมายปลายทาง ซึ่งเรียกว่า โมกษะคือพระพรหม หรือ ปรมาตมัน และพระนิพพาน นิโรธ หรือวิมุตติ ซึ่งเป็นปรมาตมธรรมในทางพระพุทธศาสนา และส่วนที่เป็นแก่นโดยการเน้นถึงการปฏิบัติ เป็นวิธีการแสวงหา เชื่อว่า การจะบรรลุอุดมคตินั้น จำต้องอาศัยความตั้งใจ พากเพียร พยายามปฏิบัติจริงๆ และมหาตมา คานธี ได้พิสูจน์วิธีนี้แล้วว่าการปฏิบัติทางศาสนา โดยเฉพาะตามหลักสัจยาคระและอหิงสาธรรม เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการแสวงหาสันติภาพทั้งในระดับตนเอง สังคม และประเทศชาติ

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.1.1 รัฐควรให้ความสนใจและเห็นความสำคัญในการที่จะสนับสนุนด้านงบประมาณให้กับองค์กรพุทธศาสนา เพื่อช่วยพัฒนาให้พระภิกษุได้มีบทบาทหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องแก่ประชาชน

7.1.2 ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชน โดยบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอน

7.1.3 วัด และองค์กรทางศาสนาควรจัดให้มีค่ายพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม สำหรับเด็กและเยาวชน ในช่วงปิดการศึกษา หรือภาคฤดูร้อน

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

7.2.1 ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง รูปแบบการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคอื่นๆ

7.2.2 ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมู่บ้านต้นแบบของผู้นับถือศาสนาพุทธที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคอื่นๆ

7.2.3 ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมู่บ้านต้นแบบของชุมชนหลายศาสนาที่อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคอื่นๆ

8. บรรณานุกรม

จรรยาศักดิ์ ทูมมานนท์. (2541). ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพใน ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธนาภรณ์ ไกล่ซัด และคณะ. (2554). วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนกุฎีจีน (ซอยวัดขวางตาครู้ส) เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร. รายงานวิจัย. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขและสลายสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินุญญากร). (2547). รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุริยันต์ สุวรรณราช. (2550). ปัจจัยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของไทยพุทธ มุสลิม ในจังหวัดสตูล. รายงานวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.